
OD PREDMETOV DO SIMBOLOV

Spreminjajoče se perspektive pri proučevanju materialne kulture v Evropi

Thomas K. Schippers

125

IZVLEČEK

V prispevku je predstavljeno preučevanje materialnih vidikov kulture znotraj evropske etnologije. V preteklega pol stoletja je to strokovno podpodročje doživelo prav nenavadne spremembe. Avtor bi rad pokazal na nekaj mejnikov razvoja evropske etnologije v pristopu in analizi materialnih razsežnosti človeških kultur.

Ključne besede: zgodovina, evropska etnologija, teorija, materialna kultura, muzeologija

ABSTRACT

The central topic of this paper concerns the study of the material aspects of culture within European ethnology or *Volkskunde*. This disciplinary sub-field, has undergone quite spectacular changes during the last half century. In this paper the author would like to point out some milestones of how European ethnology has approached and analysed the material dimensions of human cultures.

Key words: history, European ethnology, theory, material culture, museology

Osrednja tema tega prispevka¹ je proučevanje materialnih vidikov kulture znotraj naše stroke – evropske etnologije ali *Volkskunde* (narodopisja). V preteklega pol stoletja je to strokovno podpodročje doživelo prav nenavadne spremembe. Spremenile se niso samo metodološke in teoretske perspektive pri proučevanju materialne kulture – in to v razne smeri – ampak, kar je še bolj pomembno, materialni svet evropskih družb je doživel razvoj brez primere zaradi industrializacije in postindustrijske globalizacije. Snovanje, proizvodnja, kroženje in uporaba materialnih (kakor tudi nematerialnih) dobrin je postalo ena glavnih značilnosti vse večje zapletenosti današnjega sveta. V tem prispevku bi rad pokazal na nekaj mejnikov razvoja evropske etnologije (a tudi “obče” etnologije) v pristopu in analizi materialnih razsežnosti človeških kultur.

¹ Prispevek je razširjena verzija predavanja, ki ga je avtor novembra 1999 imel na Inštitutu za etnologijo in kulturno antropologijo Univerze Karla Franzensa v Gradcu (Avstrija).

Tako "obča" kot evropska etnologija ali, kakor pravimo v nemščini, *Völkerkunde/Ethnologie* (etnologija) in *Völkskunde* (*narodopisje*), sta se kot posebni področji znanstvenega interesa pojavili v drugi polovici 18. stoletja in se uveljavili v 19. stoletju (Vermeulen, 1995). Eden prvih ciljev naših akademskih predhodnikov je bilo *dokumentiranje človeške raznolikosti*. To dokumentiranje, ki je bilo seveda močno pod vplivom modela naravoslovnih ved, je na splošno pomenilo "opisovanje" raznih "navad in šeg" v t. i. *Völkerbeschreibungen* ali *Ethnographien* (cf. Stagl, 1998: 522) in tudi zapisovanje ljudskih govoric ali narečij. Ponavadi so to pisno dokumentacijo dopolnjevali z zbirkami "značilnih" primerkov lokalne materialne kulture, kolikor jih je bilo pač mogoče preseliti v muzeje in jih potem shranjevati.

Po prevladujoči paradigmi takratnega časa so bili prvi etnološki pristopi do materialne kulture *izdelava tipologij in taksonomij*, ki so temeljile na formalnih lastnostih, zbrane predmete pa so razvrščali in shranjevali v skladu z regionalnimi in "kulturnimi" (tj. jezikovnimi) merili. V muzejih so ti predmeti zaživel novo življenje kot *tihe priče* oddaljenih skupin, ki so jih obiskovali raziskovalci, kolonialisti, misionarji ali drugi popotniki, oziroma, znotraj Evrope, kot priče izginjajočih podeželskih skupin, ki so jih proučevali člani mestnih elit. Za lažjo in bolj učinkovito nadaljnjo znanstveno analizo je bila ena prvih skrbi znanstvenikov 19. stoletja izdelava navodil za opisovanje (konteksta) proizvodnje in uporabe zbranih predmetov. *Vsak predmet je moral spremljati zapis, da je lahko postal etnološko zanimiv in vreden*. Z drugimi besedami: predmete brez zapisanega etnografskega "pedigreja" so imeli za nevedne znanstvene obravnave, za "neme" (cf. primer Bouquet in Branco, 1988).

V drugi polovici 19. stoletja je Darwinova evolucijska paradigma zadela tudi zbiralce in opazovalce človeških predmetov in tehnik. Uvedli so nove oblike tipologij, ki so predmete razvrščale ne samo v formalne in/ali funkcionalne kategorije, ampak tudi v časovna zaporedja od (domnevno) primitivnih/"nižjih" primerkov do bolj zapletenih/"višjih" tipov. Pri tem se moramo zavedati, da je to časovno "razvrščanje" predmetov igralo pomembno vlogo pri vzponu "ljudskega" darvinizma in poznejših oblik rasizma.

Kronološki, evolucijski pristop do predmetov pa se ni uveljavil samo za arheološke najdbe ali eksotične predmete, ampak je postal tudi vodilna paradigma pri proučevanju sočasnih elementov materialne kulture – orodja in (pretežno poljedelskih) naprav. Ker so v mnogih evropskih državah prvi lokalni ali regionalni arheologi in etnologi bili kar iste osebe, so uporabljali zelo podobne vrste tipologij za organizacijo zbir in razstav tako arheoloških najdb kot bolj sodobnih podeželskih predmetov v lokalnih, regionalnih in celo nacionalnih muzejih. Materialni vzorci so v tem kontekstu postali kazalci napredka in spomini na preteklost.

Spomnimo se, da je konec 19. stoletja bilo obdobje, ko so v mnogih državah *ustanovili lokalne in regionalne muzeje*, v katerih so poleg umetniškimi delom posvečali vse več pozornosti elementom materialne kulture kot "pričam

izginjajočega predindustrijskega sveta”. Medtem ko so kmetje množično zapuščali vasi in se zaposlovali v industrijskih dejavnostih ali emigrirali, so njihova orodja in predmeti za krajevne in nacionalne elite postali *predmeti zbiranja in opazovanja*.

Zgodovinarji nacionalizma kot Hobsbawm in Ranger (1983), Anderson (1983), Smith (1991) in drugi so pokazali, da je geopolitični kontekst tako nacionalizma kot regionalizma v Evropi druge polovice 19. stoletja v veliki meri vplival na metode in cilje sočasnih pionirjev evropske etnologije. Predmetom so pripisovali stare plemenske identitete (keltske, germanske, frankovske, slovanske itd.), “primitivnih oblik” pa niso raziskovali samo v ustnem izročilu, ampak tudi pri plugih, orodju ali v ljudskem stavbarstvu. *Tako so materialni elementi ljudske kulture postali (politični) simboli predindustrijske pristnosti in regionalne identitete.*

127

A tudi v akademskih krogih “so (v tem obdobju) vlagali veliko iznajdljivosti in truda v dokazovanje, da so predmeti določenih tipov značilni za posebne (prastare) etnične skupine; ‘potovanja’ nekega predmeta po zemljepisnem prostoru pa so uporabljali za kartografiranje (domnevnih) selitev” (Stoklund, 1990: 6) evropskih narodov. Evropska etnologija je tu odkrila povsem nov interes za materialne elemente kulture, ker predmeti niso bili več vredni proučevanja samo *per se*, ampak so postali tudi *kazalci bolj splošnih procesov*, ki so delovali v zgodovini Evrope.

Znanstveniki različnih strok – jezikoslovja, zemljepisa, tudi agronomije – so svoje raziskave usmerjali k *prostorski* porazdelitvi in razširjenosti materialnih elementov kulture. Ta nova teoretska usmeritev, ki se je uveljavila okrog leta 1900, je v evropski etnologiji postala znana kot “kartografska metoda”; prvotno je v glavnem temeljila na posrednih virih, pozneje pa tudi na obsežnih anketah, na primer o poljedelskih napravah, ljudskem stavbarstvu itd. (cf. Bromberger, Dossetto, Schippers, 1982–83).

Pobudniki tovrstnih raziskav (npr. E. Sigurdson na Švedskem, M. Zender v Nemčiji ali B. Bratanić v bivši Jugoslaviji) so imeli različne ambicije: nekateri so bili bolj skromni, recimo tisti, ki so hoteli izdelati regionalne ali nacionalne inventarje predmetov, ki jim je zaradi modernizacije in industrializacije grozilo izginotje, medtem ko so bili drugi bolj drzni, ker so si kot cilj postavili *rekonstrukcijo* (pra)zgodovinskih kulturnih procesov selitev in širjenja v Evropi v zadnjih tisočletjih.

Kot so opozarjali poznejši kritiki, npr. Johannes Voskuil (1982–83) in drugi, je imelo dejstvo, da so te raziskave o širjenju materialne kulture *obravnale predmete ločene od njihovega socialnega in tudi ekološkega konteksta*, dobre in slabe strani (Cox and Wiegmann, 1984). Tako kot je bilo širjenje predmetov opisano, se je zdelo, da so bili popolnoma neodvisni “akterji” agents, ki so potovali skozi čas. Na drugi strani pa se je tudi izkazalo, da so te obsežne raziskave na osnovi posrednih virov zelo tvegane, če že ne naravnost zmotne, kar so

dokazali kritiki “maksimalistične” zgodovinske etnološke kartografije (Voskuil, 1983: 105). Kljub temu velja priznati, da je v mnogih evropskih državah etnološka kartografska metoda omogočila bolj sistematično in torej tudi bolj znanstveno raziskovanje ljudske materialne kulture. Razen morda v nemško govorečih državah, kjer je na sceni evropske etnologije prevladalo, z redkimi izjemami, proučevanje *nematerialnih* kulturnih sestavin – ljudske pripovedi, folklore in jezikoslovja.

128 Izjema, ki jo je tu vsekakor treba omeniti, so pionirske raziskave, ki so jih na univerzi v Gradcu v Avstriji izvedli Rudolf Meringer, Hugo Schuchard, pozneje tudi Viktor Geramb, Hanns Koren in Oskar Moser (Eberhart, 1983). Ne glede na polemiko med Meringerjem in Schuchardom okrog “*Besed in predmetov*” (*Wörter und Sachen*) ali “*Predmetov in besed*” (*Sachen und Wörter*) je glavni prispevek Graške etnološke šole, kot so jo pozneje imenovali, v *odnosih, ki jih je ugotovila med miselnimi kategorijami jezika in materialnim svetom predmetov*. Med najbolj zanimivimi vidiki raziskovalne tradicije, ki so jo začeli člani šole “Besede in predmeti”, so njene metodološke in hevristične inovacije na osnovi *večdimenzionalnega pristopa k materialni kulturi*. Z združevanjem raziskovanja arhivov in literarnih virov z empiričnimi podatki, zbranimi med terenskim delom, so znanstveniki šole “Besede in predmeti” ne samo presegli meje med strokami ali državami (Moser, 1992: 93), ampak tudi institucionalne zidove, ki na splošno ločijo muzeje od univerz (Meiners, 1990: 25). Ta zgodovinska ločenost muzejev in univerz je bila v mnogih evropskih državah značilna za državno in regionalno etnološko sfero še pred kratkim. Na eni strani je bil “dvodimenzionalni” svet besed in besedil, na drugi tridimenzionalni svet predmetov, ki jih je bilo treba shranjevati in razstavljati. Na eni strani so bile “besede”, na drugi “predmeti” in v mnogo primerih ni bilo med tema dvema »svetovoma« nobenih formalnih, institucionalnih povezav.

Pogosto dokaj nejasni in dvoumni odnosi med regionalnimi in nacionalnimi etnografskimi muzeji na eni strani in akademskimi znanstveniki na drugi izvirajo s konca 19. stoletja, tj. iz obdobja, ki bi ga lahko imenovali “*kodifikacija regionalnih tradicij*” po vsej Evropi. Mnogo je bilo že zapisano o “konstrukciji ‘ljudske kulturne dediščine’” (Hofer, 1991), o “nacionalizaciji kulture” (Löfgren, 1989: 5) in o drugih oblikah “izumljanja tradicij” (Hobsbawm in Ranger, 1983). Poleg ideologije je bila materialna kulturna dediščina v teh kontekstih pogosto uporabljena kot “priča” pristnosti regionalnih in nacionalističnih trditev. Predvsem ruralni predmeti so pogosto postali ključni elementi v regionalnih in nacionalnih pripovedih o lokalni, regionalni ali državni pripadnosti. *V tem okviru na muzeje niso gledali samo kot na mesta zbiranja in razstavljanja, ampak tudi mesta navdušenega slavljenja lokalnih ali regionalnih ljubiteljev in aktivistov*. Kot primer lahko omenimo sloviti “Museon Arlaten”, ki ga je provansalski pesnik Frederic Mistral ustvaril v mestu Arles na jugu Francije in ki je postal kraj tako rekoč pobožnega čaščenja in stroge kodifikacije lokalne kulture pod taktirko regionalnega gibanja *Félibre*, ki ga je Mistral ustanovil že pred tem.

V mnogih državah so akademski znanstveniki na tovrstne pobude gledali če že ne nezaupljivo, pa vsaj z mešanimi občutki. V Veliki Britaniji, Franciji in na Nizozemskem je bila ločitev tako dosledna, da je narodopisje (*Volkskunde*) ostalo zaprto v muzeje ali v zelo redke majhne ustanove, medtem ko so na univerzah predavali izključno občo etnologijo ali socialno antropologijo. Vendar tudi v nemško govorečih državah, kjer se je narodopisje na univerzah uveljavilo v znatno večjem obsegu, je neposredni študij materialne kulture skoraj do današnjih dni ostal pastorek akademskih kurikulumov in raziskav. In kot smo že omenili: če so že proučevali materialne elemente kulture, so jih večidel **posredno**, s pomočjo besedil ali slik, namesto z empiričnim terenskim delom. Tu se lahko spomnimo poznejših raziskav, ki so jih izvedli v mnogih ustanovah v številnih državah in ki so temeljile na kvantitativni analizi t. i. zgodovinskih “gospodinjstev inventarjev”.

129

Če bi hoteli povzeti etnološko proučevanje materialne kulture ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja, bi se odločil za naslednje: na materialno kulturo so na splošno gledali kot na vrsto kazalcev domnevnega razvoja in selitev regionalnih ali nacionalnih zgodovinskih prebivalstev. Predmete so pretežno raziskovali s pomočjo arhivov ali primerkov, zbranih in shranjenih v muzejih. Le redko so upoštevali tudi družbenoekonomske, tehnične in ekološke kontekste proizvodnje in uporabe materialnih sestavin. Skratka, vse do petdesetih let prejšnjega stoletja je bila evropska etnologija materialne kulture komajda *humanistična* veda, morda z odmevno izjemo strokovnjakov šole “Besede in predmeti” v Gradcu in Hamburgu.

Od petdesetih in predvsem šestdesetih let prejšnjega stoletja naprej pa se celotna podoba proučevanja materialne kulture radikalno spreminja, tako v smislu metod kot teorije, medtem ko se najpomembnejše spremembe vendarle dogajajo v materialnem svetu evropskega prebivalstva.

Shematično bi lahko rekli, da se je v dveh ali treh desetletjih po drugi svetovni vojni materialno okolje večine Evropejcev spremenilo iz sveta lokalnih, pogosto posamezno izdelanih predmetov v svet industrijsko izdelanega blaga. To je hkrati pomenilo, da je na lokalni ravni vsakdanjega življenja, ki je domena etnoloških raziskav, *večina ljudi postala potrošniki namesto proizvajalci materialne kulture* (Bromberger in Ségalen, 1996: 5–16). Soočene s temi ogromnimi gospodarskimi, socialnimi in kulturnimi spremembami in njihovimi posledicami so etnološke raziskave materialne kulture doživele vzporedni odmik (v nemščini so temu nekateri rekli “*Abschied*” oz. slovo) od (po marksistični opredelitvi) proučevanja “načinov proizvodnje” proti proučevanju “*načinov potrošnje*”. V tem pogledu specifični predmeti niso bili več kazalci regionalne identitete, ampak so izdelki postali značilni za razredno pripadnost, za “načine življenja”, za *habitus* itd.

Druga večja sprememba v povojnih desetletjih, ki je močno vplivala na naravo etnoloških raziskav materialne kulture, je bila *metodološka*. Pod vplivom neevropske etnologije je nova generacija evropskih etnologov prevzela

neposredno empirično opazovanje majhnih skupin kot glavni vir za zbiranje podatkov. Po dolgem obdobju obsežnih in diahronih raziskav s pomočjo pisnih arhivov in anket po pošti je evropska etnologija postopno vstopala v dobo t. i. holističnih raziskavah skupnosti “community studies” in monografij. Ta metodološka, a tudi “paradigmatična” sprememba, ki se je najprej pojavila v Skandinaviji in Zahodni Evropi, je seveda močno vplivala na samo naravo etnoloških raziskav tako s teoretskega kot s hevrističnega vidika.

Na področju raziskovanja materialne kulture je to pomenilo *odmik od predmetno usmerjene perspektive k uporabniku*. Ta sprememba perspektive se je v raznih evropskih državah razvijala dokaj neodvisno. V Franciji so učenci slovitega etnologa in arheologa Andréja Leroi-Gourhana (1943/71, 1964–65) ta metodološki okvir prenesli na analizo “tehnike izdelovanja” pri proučevanju pretežno podeželskih okolij. Na mikroravni se je analiza tu osredotočila na fizične in umske sposobnosti, ki jih je posameznik angažiral pri izdelovanju ali uporabi določenega predmeta, medtem ko so materialne elemente proučevali in analizirali “skozi” interakcije oseb in predmetov. V tej luči so *materialne dobrine postale tesno povezane z znanjem za njihovo izdelavo in uporabo*. Pridobivanje, uporaba in posredovanje znanja (know-how) so postale osrednje teme “etnologije tehnik”, ki je zamenjala “etnologijo predmetov”. Med ključnimi pojmi Leroi-Gourhanove šole etnologije materialne kulture so na primer “*ystème technique*” (tehnični sistem) ali “*style technique*” (tehnični stil) in tudi hevristični okvir, ki ga je tvoril kontinuum med, na eni strani, splošnimi, abstraktnimi tehničnimi opravki kot udarjanjem, rezanjem, drobljenjem in, na drugi strani, natančnimi, empirično opaznimi lokalnimi rešitvami in orodjem.

Končni cilj tega pristopa do materialne kulture je analizirati “tehnične odločitve” različnih skupin v njihovi interakciji s predmeti in z omejitvami. Zakaj recimo nekatere skupine dajejo prednost določeni tehnični rešitvi pred drugimi, v smislu: zakaj neka skupina nosi tovore na glavi, njihovi sosedi pa na ramenih?

Tovrstni pristop k raziskovanju seveda ni omejen na t. i. tradicionalne tehnike ali predmete. Uporablja se tudi za *analizo kontinuitete v tehničnih rešitvah, v stilu predstavljanja* nekaterih industrijskih izdelkov (Deforge, 1981, Lemonnier, 1996) ali v nacionalnem stilu igranja nogometa (Bromberger, 1995).

Osrednji znanstveni cilj je *pojasnjevanje trojne artikulacije* med “tehničnimi rešitvami”, družbenimi skupinami in ekološkimi omejitvami. Materialna izbira in tehnične rešitve v tem pogledu *niso samo indikatorji opazujočemu znanstveniku, ampak tudi označevalci identitete raziskane skupine* (cf. Dufour in Schippers, 1993). Primerjajo pristopa “*etic*” in “*emic*” (od zunaj/znotraj oz. pristopa opazovalca/udeleženca) k materialni kulturi za raziskovanje tega, kakšen je ali je bil *socialni pomen predmeta v danem kontekstu*. Številne primere najdemo na področju hrane in kulinaričnih posebnosti.

Do pred kratkim je bila ena izmed empiričnih omejitev Leroi-Gourhanove šole to, da je analizirala dokaj preproste predmete, ki so jih izdelali ali uporabljali

posamezni obrtniki ali uporabniki. Vendar se tudi tu že razvijajo nove usmeritve, na primer raziskovanje načinov, kako ljudje standardne industrijske izdelke – avtomobile, motorje itd. – prilagajajo osebnim in tudi socialnim merilom. Domena t. i. “personalizacije” standardnih izdelkov sodobnim etnologom ponuja komaj raziskano področje, ki združuje študij tehničnih spretnosti, estetike, tj. “kulturne izbire” z analizo občutkov socialne pripadnosti in identitete. Tu se lahko spomnimo raznih primerov, kako so si mladi v osemdesetih letih namerno poškodovali obleke (zaradi t. i. “raztrganega videza”) ali tehničnega oziroma estetskega preoblikovanja serijsko izdelanih hiš, avtomobilov ali hrane.

Na drugi strani se je izkazalo, da se etnologova sposobnost opazovanja in analiziranja materialne kulture na mikroravni težko znajde v hiperkompleksnem kontekstu industrijske proizvodnje serijskih izdelkov. Metodološke težave pri dojemanju zapletenosti proizvodnje sodobnih izdelkov in stvari so najprej – v šestdesetih letih – presegli raziskovalci, ki so pripadali t. i. skandinavski šoli evropske etnologije. Potem ko so opustili kartografsko metodo pionirjev, kot je bil Sigurd Ericson, se je nova generacija skandinavskih etnologov – med njimi so Ovar Löfgren, Jonas Frykman, Marianne Gullestad in Bjarne Rogan – v glavnem osredotočila na uporabo namesto na proizvodnjo materialnih dobrin.

131

To etnologijo, ki je osredotočena na uporabnika, lahko umeščamo v splošni kontekst šestdesetih let in vzpona multidisciplinarnega raziskovanja potrošniške kulture. Ravno tako se ujema z obdobjem burnih teoretskih razprav o strukturalizmu, semiotiki in marksizmu: *materialna kultura je bila preoblikovana v strukturalni svet znakov in simbolov* in veljalo je, da je etnologova naloga vse to dešifrirati in “demistificirati”. Protislovno v proučevanju materialne kulture v tem obdobju je bilo, kot se je spomnil eden izmed protagonistov (Löfgren, 1996: 143), da “vrnitev predmetov na etnološko sceno ni vedno pomenila vrnitve materialnega”. Predmeti so prej veljali kot “besedilo, ki ga je treba brati” (Geertz, 1973: 3–30), kot ikone, znaki in simboli, ne pa kot tisto, kar so res: materialne stvari, ki jih je nekdo pridobil, kupil, dal nekomu, ukradel, manipuliral z njimi, jih uporabil, pokvaril, popravil, pozabil, ponovno uporabil itd. Pozneje je ena ključnih besed v tem pristopu do materialne kulture, ki se je osredotočil na potrošnika/lastnika/uporabnika, postala *sposobnost* in veliko raziskav je bilo izvedenih o tem, kako ženskam in moškim sodobne družbe uspeva postati *sposobni* v interakciji z vse bolj zapletenim materialnim okoljem.

Etnologija, ki se osredotoča na akterje, je v zadnjih desetletjih v mnogih evropskih državah dala zelo spodbudne rezultate. Empirična “etnologija ravnanja” (Frykman, 1990) je omogočala zbiranje dragocenih podatkov o tem, kako ljudje v vsakodnevnem življenju dejansko ravnaajo s predmeti: “*Umgang mit Sachen*” (Ravnanje s predmeti) je bil povedni naslov 23. Kongresa Nemškega narodopisnega društva (*Deutsche Gesellschaft für Volkskunde*) leta 1981. Premiki v perspektivi, združeni z novimi teoretskimi okvirji, so seveda pripeljali do metodoloških inovacij in zmanjšali razlike med evropsko in občo etnologijo, vsaj v tistih državah, v katerih so te razlike sploh obstajale.

Tako se danes na primer posveča veliko več pozornosti *socialnim in spoznavnim mehanizmom in kontekstom*, v katerih se materialne dobrine in tudi nematerialno tehnično znanje prenašajo in jih prilagajajo lokalnim kulturnim kontekstom. Situacije t. i. “kreolizacija *in absentia*”, ko se orodje, tehnike ali predmeti uvajajo v kontekste, ki so zelo različni od prvotnega konteksta ustvarjenja, oblikujejo nova privilegirana mesta za proučevanje specifičnosti lokalnih kultur zaradi načina, kako tuje stvari sprejemajo in spreminjajo, ne samo praktično, ampak tudi miselno.

132 Danes že klasičen primer je ameriški *hamburger*, ki je dolgo veljal za simbol kulturne konvergence, t. i. *macdonaldizacije*: v zadnjih letih je prišlo do presenetljivih sprememb, ker verige restavracij s hitro pripravljeno hrano prilagajajo svoje izdelke nacionalnim kulturnim kontekstom. Številne druge multinacionalke so oblikovale zelo natančno izdelane strategije trženja in embalaže, da bi tako ustrezale pričakovanjem lokalne materialne kulture, včasih celo s pomočjo etnološke ekspertize in svetovanja, imenovanega “etnično trženje”. Te industrijske strategije v smislu “misl globalno, deluj lokalno” tudi ponazarjajo pomen materialne kulture v sodobnih družbah.

Na drugi strani so novejšje etnološke raziskave pokazale, da sta odnos do zelo podobnih predmetov in njihova uporaba lahko zelo različna glede na prostor in čas. Dovolj je, da se spomnimo, kako so še pred nekaj desetletji v družinskem krogu svečano gledali televizijo, ali različnih kontekstov, v katerih se po raznih delih Evrope televizor bodisi vklopi ali izklopi, da dobimo predstavo o hevrističnem zanimanju za empirično proučevanje materialne kulture. To ne velja samo na lokalni, ampak tudi na dosti širši primerjalni ravni.

Elementi materialne kulture pogosto igrajo odločilno vlogo kot *posredniki* v t. i. *interkulturni komunikaciji ali v multikulturnih okoljih*. Strukturalni in semiotski pristopi šestdesetih in sedemdesetih let prejšnjega stoletja so nas naučili, da “ravnanje s stvarmi” ni kar na splošno neko “nedolžno početje”, ker tudi to početje “proizvaja pomen”. Lastništvo ali uporaba določenih predmetov nista edina faktorja, ki izražata socialno pripadnost ali identiteto; tudi odsotnost določenih materialnih predmetov ali izogibanje tem predmetom je pridobilo enako izrazito socialno vrednost: t. i. *apostasia* ali neuporaba oz. neposedovanje/nekoriščenje npr. televizorja, avtomobila ali določenih storitev se je v potrošniških družbah vse bolj uveljavilo kot “socialni indikator”.

Tradicionalno zanimanje etnologije za drobne, navidezno nepomembne, rutinske, enolične podrobnosti, ki so ga že poudarjali pionirji evropske etnologije, ji omogoča, da razvija določene tipe znanja in spretnosti. Zaradi teh podatkov na mikroravni o vsakodnevnih rutini navadnih ljudi v njihovi interakciji z materialnimi dobrinami se etnologija tudi razlikuje od sorodnih strok – sociologije ali zgodovine. Evropska etnologija je ena redkih sodobnih humanističnih ved, ki sama *proizvaja* velik del svojih podatkov, ne samo s pogovori, ampak tudi z aktivnim opazovanjem.

Ta metodološka izvirnost – za katero so nekateri skovali klasični grški pojem *ropografija* oz. predstavljanje navadnih reči (Cornell, 1993 citirano v Löfgrenu, 1996: 148), se je izkazala kot posebno zanimiva za proučevanje materialne kulture. Velik del interakcije med ljudmi in predmeti namreč temelji na t. i. *nebesednih elementih*, tj. na vizualni imitaciji, čutnem stiku, vohalni ali slušni oceni itd. Ljudje pri interakciji aktiviramo razne čute za vrednotenje npr. različne kakovosti ali različnih tehničnih lastnosti. “Učna doba” za ravnanje z materialnimi dobrinama in tehnikami se je izkazala kot mamljivo področje za etnološke raziskave, tako v domačem okolju kot na delovnem mestu.

Tako so npr. natančne študije, *kako ljudje doma perejo*, odkrile ne samo različna merila pri odločanju, ali naj se nekaj pere (vonj, videz, navada itd.), ampak tudi, kako ljudje perilo razvrščajo v razne kategorije ne samo na osnovi vrste blaga, ampak tudi glede na spol, starost ali sorodstvene vezi (Denèfle, 1992).

133

V bolj strokovni sferi so etnološke raziskave o pridobivanju tehničnega znanja in ekspertize v mestnih in industrijskih okoljih uvedle nove pojme kot “tehnično kulturo ali sposobnost” za analizo specifičnih načinov, kako se obrtniki in tehniki učijo in kako izboljšajo svoje tehnične sposobnosti. V tem okviru so etnologi raziskovali zelo različna okolja, od jedrskih elektrarn (Zonabend, 1989) in ladjedelnic (Tornatore, 1991) do skromnih garaž (Mallard, 1999).

Drugi vidik materialne kulture, ki so ga nedavno uvedle (skandinavske) etnološke raziskave o materialni kulturi, je koncept “kariere/življenjske poti” predmetov. Raziskovalci poleg obravnavanja raznih načinov uporabe določenih predmetov in njim pripisane simbolične vrednosti, poleg tega, da jih analizirajo diahrono, tako kot v šestdesetih letih 20. stoletja – npr. kako poljedelsko orodje postane simbol ruralnega življenja, ko ga obesijo na steno restavracije – raziskujejo tudi, kako so materialni elementi povezani s posameznimi življenjskimi zgodbami. Te “biografije potrošnikov” so najprej raziskale “kariero” raznih tipov predmetov – oblek, pohištva, televizorjev, avtomobilov itd. – v domačem življenju posameznikov, gospodinjstev ali družin. Odkrile so, da nekateri predmeti dokaj hitro menjavajo lastnike, medtem ko ljudje druge hranijo še naprej, čeprav jih ne uporabljajo več. Nekateri predmeti postanejo “priljubljeni predmeti, ki služijo kot znamenja ali kažipotni za orientacijo in personalizacijo v prostoru in času” (Wallendorf in Arnould, 1988, citirano v Löfgrenu, 1996: 145). Tudi najbolj navadne stvari – čevlji, klobuki, vžigalniki – lahko dobivajo čustveni naboj in ljudje nanje gledajo tako kot na redke nakupe avtomobila ali hiše, kot na opredmetene spomine (in včasih tudi ostanke!) posameznikove življenjske poti.

Etnografske študije na mikroravni, kako posamezniki ravnavajo z materialnimi elementi svojega okolja, so morda fascinantne, vendar se sprašujemo, ali so res edini način raziskovanja materialne kulture v današnji Evropi.

Kaj pa ogromna delavnica, ki so jo začeli pionirji etnološkega raziskovanja materiala in ki so jo iz različnih razlogov v zahodni Evropi po drugi svetovni vojni, v (bivših) socialističnih državah pa v osemdesetih letih bolj ali manj opustili?

Kaj pa znanstvena tradicija obsežnega raziskovanja regionalnih kulturnih območij?

Ali globalizacija res vse bolj briše lokalne kulturne razlike s širjenjem standardiziranih izdelkov?

Številna vprašanja, ki so jih oblikovali zgodnji evropski etnologi, so danes še vedno brez odgovorov.

Za zaključek bi lahko predvideli nekaj *novih izzivov* za evropske etnologe, ki proučujejo materialno kulturo. Danes lahko koristno uporabljajo ogromne količine podatkov, ki jih proizvajajo industrijska in trgovska podjetja ali nacionalne statistike potrošnje. Če bi tovrstne podatke analizirali z etnološko metodo, bi lahko dobili izredno zanimivo gradivo za raziskovanje regionalnih posebnosti. Na primer klasična etnološka študija barvne analize bi bila zelo zanimiva, če bi jo uporabili za regionalne ali nacionalne statistike o najbolj priljubljenih barvah pri prodaji avtomobilov. Večino navad sodobnih potrošnikov danes lahko proučujemo z veliko večjo geografsko in kvantitativno natančnostjo kot v starih dobrih časih "anketnih raziskav". Uporaba računalnikov tudi močno olajša izdelavo zemljevidov in kartogramov kulturnih pojavov.

Hkrati se zdi, da oživljeno zanimanje za več obsežnih raziskav tako v splošni kot v evropski etnologiji danes izvira tudi iz vse večjega družbenega in tudi gospodarskega povpraševanja po t. i. "kulturni ekspertizi". Kot smo že omenili, je ena izmed značilnosti sodobne družbe izredno povečano kroženje ljudi in materialnih stvari. Po tem, ko so doživela nekaj odmevnih polomov, so se industrijska podjetja vendar začela bolj zavedati "kulturnih razsežnosti" (Hofstede, 1980/84), ne samo pri upravljanju, ampak tudi v proizvodnji, pri embalaži in v maloprodaji. Metodološka in teoretska orodja, ki jih je razvila etnologija materialne kulture, imajo pri tem lahko zelo zanimivo vlogo, ne samo na znanstvenem področju, ampak tudi za študente, ki iščejo nove priložnosti zaposlitve.

Lahko predvidevamo, da bo uporaba pisnih virov in etnografskega terenskega dela evropskim etnologom omogočala pri proučevanju materialne kulture odkrivati nove poti do odgovorov na stara vprašanja v smislu: zakaj ljudje na tem območju ali v tej skupini dajejo prednosti predmetu te vrste, medtem kot drugi raje uporabljajo predmet druge vrste, ki ima enake funkcionalne lastnosti?.

Če je etnologija veda, ki proučuje socialne in kulturne razlike med posamezniki in skupinami, *potem bi morala materialna kultura imeti osrednjo vlogo v današnjem svetu, ki je vse bolj vizualiziran in "ikoniziran"*. Izobilje dobrin v večini zahodnih držav je vsekakor postalo simbol naših družb, predvsem gledano z drugih delov sveta. Posedovanje materialnih dobrin je postalo merilo družbenoekonomskega razlikovanja, ki ga raziskujejo ekonomisti in sociologi. Zdi se, da je naloga etnologov pokazati na kulturne vidike in posledice "dejstva", da smo "materialna dekleta in fantje v materialnem svetu", kot je pred leti pela Madonna.

LITERATURA

- ANDERSON, Benedict, 1980, *Imagined Communities: Reflexions on the Origin and Spread of Nationalism*, London, Verso Editions.
- BOUQUET, Mary R., George Freitas Branco, 1988, *Artefactos Melanésios, Reflexões pos-modernistas*, catalogue Museu de Etnologia, Lisbon.
- BROMBERGER, Christian, Daniëlle Dossetto, Thomas Schippers, 1982–83, L'ethnocartographie en Europe: coups d'oeil rétrospectifs et questions ouvertes, v: "L'Ethnocartographie en Europe", n° spécial de *Technologies, Idéologies et Pratiques*, vol 4, 1–4, str. 15–40.
- BROMBERGER, Christian, 1995, *Le Match de Football, Ethnologie d'une passion partisane à Marseille, Naples et Turin*, Paris, Éditions Maison des Sciences de l'Homme.
- BROMBERGER, Christian, Martine Ségalen, 1996, L'objet moderne: de la production sérielle à la diversité des usages, *Ethnologie Française*, tome XXVI/1, str. 5–16.
- COX, Heinz L., Günter Wiegelmann (Eds.), 1984, *Volkskundliche Kulturraumforschung heute*, Münster, Copenrath Verlag.
- CORNELL, Peter, 1993, *Saker, Om tingens synlighet*, Stockholm, Gidlunds.
- DEFORGE, Yves, 1981, *Technologie et génétique de l'objet industriel*, Paris, Maloine.
- DENEFFLE, Sylvette, 1992, Le lave-linge ou le propre du sale, In: Gras Alain, Caroline Moricot, *Technologies au quotidien, La complainte du progrès*, Paris, Autrement, str. 46–56.
- DUFOUR, Annie-Hélène, Thomas K. Schippers, 1993, Jeux de différence, Une approche méthodologique de l'identité à l'épreuve de deux terains varois, *Le Monde alpin et rhodanien*, 1–2, str. 169–186.
- EBERHART, Helmut, 1983, Die Entwicklung des Faches Volkskunde an der Karl-Franzens-Universität Graz, In: Brückner Wolfgang, Klaus Beitzl (Eds.), *Volkskunde als akademische Disziplin, Studien zur Institutionenausbildung*, Wien/Vienna, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, str. 35–50.
- FRYKMAN, Jonas, 1990, What people do but seldom say, *Ethnologia Scandinavica*, 20, str. 50–62.
- GEERTZ, Clifford, 1973, *The Interpretation of Cultures*, New York, Basic Books.
- HOBBSAWM, Eric, Terence Ranger (Eds.), 1983, *The Invention of Tradition*, Cambridge, Cambridge University Press.
- HOFER, Tamas, 1991, Construction of the "Folk Cultural Heritage", *Ethnologia Europaea*, 21/2, str. 145–170.
- HOFSTEDE, Geert, 1980/84, *Cultures Consequences, International Differences in Work-related Values*, London, Sage.
- LEROI – GOURHAN, André 1943/1971, *L'homme et la matière*, Paris, Albin Michel.
- LEROI – GOURHAN, André 1964–65, *Le geste et la parole*, 2 vol. Paris, Albin Michel.
- LEMONNIER, Pierre, 1996, "Et pourtant ça vole!", *Ethnologie française*, tome XXVI/1, str. 17–31.
- LÖFGREN, Ovar, 1989, The Nationalisation of Culture, *Ethnologia Europaea*, 19/1, str. 5–24.
- LÖFGREN, Ovar, 1996, Le retour des objets? L'étude de la culture matérielle dans l'ethnologie suédoise, *Ethnologie Française*, tome XXVI/1, str. 140–105.
- MALLARD, Alexandre, 1999, Etre garagiste au temps de l'informatique, In: Bromberger Christian, Denis Chevalier, *Carrières d'objets*, Paris, Éditions Maison des Sciences de l'Homme, str. 59–82.
- MEINERS, Uwe, 1990, Research into the History of Material Culture, *Ethnologia Europaea*, 20/1, str. 15–34.
- MOSER, Oskar, 1992, "Wörter und Sachen", Die Geschichte der Sachen und die Grazer volkskundliche Schule; v: Beitzl Klaus, Isac Chiva (Eds.), *Wörter und Sachen*, Wien/Vienna, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, str. 85–104.
- SMITH, Anthony D., 1991, *National Identity*, London, Penguin.

- STAGL, Justin, 1998, Rationalism and Irrationalism in Early German Ethnology, The Controversy between Schläzer and Herder 1772–73, *Anthropos*, 93, 521–536.
- STOKLUND, Bjarne, 1990, Ethnological Interpretations of Implements, *Ethnologia Europaea*, 20/1, str. 5–14.
- TORNATORE, Jean-Louis, 1991, Etre ouvrier de la Navale à Marseille, *Terrain*, N° 16, str. 88–105.
- VERMEULEN, Han, 1995, Origins and Institutionalisation of Ethnography and Ethnology in Europe and the USA, 1771–1845, v: Vermeulen Han, Arturo Alvarez Roldan (Eds.), *Fieldwork and Footnotes, Studies in the History of European anthropology*, London, Routledge, str. 39–59.
- VOSKUIL, Johannes J., 1982–83, Les limites de la méthode cartographique, v: “L’Ethnocartographie en Europe”, n° spécial de *Technologies, Idéologies et Pratiques*, vol 4, 1–4, str. 105–116.
- WALLENDORF, Mélanie, Eric Arnould, 1988, “My favourite Things”, a cross-cultural Inquiry into Object Attachment, Possessiveness and social Linkage, *Journal of Consumer Research*, March, str. 11–22.
- ZONABEND, Françoise, 1989, *La presque île au nucléaire*, Paris, Odile Jacob.

BESEDA O AVTORJU

Thomas K. Schippers, dr., je študiral antropologijo na Université de Provence v Aix en Provenca in na Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales v Parizu (kjer je doktoriral l. 1983). Opravljal je terensko delo na jugu Francije, v italijanskih Alpah in v Francoski Gvajani. Glavne teme njegovega raziskovalnega dela so etnične vede in ekologija (pastoralizem, dojemanje časa, antropologija prostora) ter metode in koncepti evropske antropologije (etnološka kartografija, zgodovina nacionalnih antropoloških šol, etnična besedišča, itd.). Od leta 1984 predava antropologijo na Université de Provence in Université de Nice v Franciji; s predavanji tudi gostuje v raznih evropskih državah, npr. na *Institutum Studiorum Humanitatis* v Ljubljani. Objavil je knjigo *Temps perçus, temps vécus* (CNRS, Paris 1986) in mnogo prispevkov v raznih jezikih o svojem terenskem delu ter o konceptih in teorijah s področja evropske antropologije

ABOUT THE AUTHOR

Thomas K. Schippers, Ph.D., has studied anthropology in France at the Université de Provence in Aix en Provence and at the Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales in Paris (PhD 1983). He has done fieldwork in the south of France, the Italian Alps and French Guayana. His research interest range from ethno-sciences and ecology (pastoralism, time perception, anthropology of space) to the methods and concepts of European anthropology (ethnocartography, history of national anthropological schools, ethno-vocabulary,...). He has been teaching anthropology at various levels since 1984 at the Université de Provence and the Université de Nice in France and given lectures in different European countries, like at the *Institutum Studiorum Humanitatis* in Ljubljana. He has published a book *Temps perçus, temps vécus* (CNRS, Paris 1986) and many papers in various languages about his fieldwork but also about concepts and theories in the field of European anthropology.

SUMMARY

FROM THINGS TO SIGNS. CHANGING PERSPECTIVES IN THE STUDY OF MATERIAL CULTURE IN EUROPE

In this paper, Thomas K. Schippers points out some of the milestones in the history of the study of material culture in the field of European ethnology. The academic interest in material culture started in the XVIIIth century as a complement of the description of non-material cultural elements of peoples both inside and outside Europe in so-called "*Völkerbeschreibungen*" or ethnographies, with the constitution of museographic collections and the elaboration of typologies. Like in the natural sciences of that time, precise formal and contextual descriptions became the "certificates of birth" which allowed various artefacts to become ethnologically into existence.

In the XIXth century, material cultural elements have also become scientifically invested as indicators of (evolutionary) processes as well as witnesses of (supposed) cultural migrations or diffusions. While generally speaking the ethnological study of material culture in German-speaking countries has been rather less important as that of so-called non-material culture, Thomas Schippers stresses the important exception of the tradition of the "*Wörter und Sachen Schule*" (in Graz and Hamburg) as heuristically fertile and methodologically and theoretically innovative.

The author also points out the sometimes problematic convergence in the period 1850–1950 between an ideological context of both political nationalism and regionalism and the collection of (mainly rural) artefacts in musea of a new kind, devoted to national or regional culture(s). Here material cultural element like implements but also clothing or culinary preparations have been ideologically invested as symbols or emblems of national, regional or ethnic identity. This political appropriation of material cultural elements has often led to rather arbitrary codification of styles and forms, which has in many countries caused a widening gap between academic scholars, museum curators and lay collectors.

Since the 1960's the ethnological study of material culture has undergone quite radical changes directly related to the unprecedented change of the material environment of most Europeans itself. In this context the material culture studies have become more and more user/consumer focussed. At the same time the research methods of most European ethnologists have become much more empirical and based on directly observed case studies. This methodological change has allowed much more context related approaches of material culture than before. Inspired by both the French and Scandinavian schools of material culture studies, the interaction of individuals with material goods have become central in research. In more and more ethnological studies symbolic, semiotic or transactionalist approaches have become combined with the empirical observation of gestures or behaviour and the recording of user/consumer life stories.

Notwithstanding the ethnographic interest of these micro-level studies of modern material culture and the economic use that can be made of this grassroots' expertise in consumer behaviour, Thomas Schippers concludes by asking himself if more large-scale research, with the help of data available on mass-consumption of material goods, would not allow European ethnologists to explore new directions in the study of material culture in order to answer some old questions of their predecessors about (regional) cultural diversities and preferences.
